

aj chápanie racionalizmu v dielach Popperových stúpcov a pokračovateľov, najmä W. Bartleyho, I. Lakatosa, P. Feyerabenda, T. Kuhna, aby v závere tejto časti svojej práce načrtnol dialektikomaterialistický projekt racionalizmu. Ak postpozitivistický projekt racionalizmu je založený na gnozeologickej príliš úzkom, scientisticom východisku, chápanie vedy ako samostatnú, relatívne uzavretú časť ľudského poznávania, dialektikomaterialistický projekt je celkom iný. Veda je v ňom chápaná ako jeden z viacerých druhov prakticko-duchovnej činnosti človeka, je súčasťou racionálnosti ľudskej činnosti, ktorá je determinovaná — okrem iného — aj ideálnymi modelmi budúcnosti, racionálnosť vedeckého myslenia je spájaná (nie však výlučne) s jeho logickou usporiadanosťou, pričom prekonáva úzko pochopený logický projekt racionálnosti, resp. jej redukciu na formálno-logické chápanie.

V závere práce *Dialektický materializmus a postpozitivismus* autor zdôrazňuje, prečo sa predstaviteľom „kritického pozitivismu“ (postpozitivismu) nepodarilo vyriešiť a uspokojivo rozvinúť problémy a ťažkosti, s ktorými sa rovnako neúspešne borili predstavitelia metodologickej koncepcie

logického empirizmu. Filozofická reflexia vedy nikdy s konečnou platnosťou nebude môcť formulovať vlastné projekty, veda je dynamický systém, ktorého proces vnútorného vývinu sa sústavne akceleruje. Postpozitivistickí diagnostikovali viaceré problémy, ktoré musí súčasná metodológia vedy riešiť, predstavujú určitý posun v metodológii pozitivistickej evolúcie, ich iniciatíva však zatiaľ vyúsťuje do skepticizmu Feyerabendovho „metodologického anarchizmu“ či presvedčenia, že filozofia vedy, resp. metodologické koncepcie vedy jej konkrétnemu rozvoju len veľmi málo pomôžu.

Kniha A. V. Panina je cenným príspevkom ku kritikej analýze súčasných buržoázno-filozofických koncepcií. Pre nášho čitateľa predstavuje relatívne plastický obraz o súčasnej etape evolúcie pozitivistického hnutia, o ktorej sa v našej literatúre len sporadicky a málo sústredene, resp. bez nárokov na obsiahnutie celého postpozitivismu objavujú (najmä) časopisecké zmienky. Fenomén postpozitivismu by si však vyžadoval rozsiahlu kritickú analýzu, čím by sa vyplnila medzera v skúmaní dejín celého pozitivistického hnutia.

František Mihina

TEORETICKÉ PROBLÉMY SPOLOČENSKO-EKONOMICKÝCH FORMÁCIÍ

CH. N. MOMDŽIAN a kol., Teoretické problémy spoločensko-ekonomických formácií. Pravda, Bratislava 1981, 304 s.

Na podklade materiálov z diskusií o problémoch spoločensko-ekonomických formácií v Akadémii spoločenských vied pri ÚV KSSZ vznikol zborník *Teoretické problémy spoločensko-ekonomických formácií*.

Jeho autori pod vedením Ch. N. Momdžiana v desiatich kapitolách hovoria o teoretických a metodologic-

kých otázkach, spojených s genézou, štruktúrou a funkciami, ako aj ďalšími vývinovými perspektívami spoločensko-ekonomických formácií, a to z hľadiska historického materializmu, marxistickej historiografie a všeobecnosociologickej teórie.

Vzhľadom na to, že skúmaná kategória „spoločensko-ekonomickéj for-

macie“ je vôbec jednou zo základných kategórií marxistickej filozofie, sociológie, histórie i teórie vedeckého socializmu, znamená rozpracovanie otázok s ňou spojených významný prínos do celej teórie marxizmu-leninizmu.

G. E. Glezerman v 1. kapitole — *Spoločensko-ekonomická formácia — hlavná kategória historického materializmu* — špecifikuje jej miesto v škále ostatných kategórií historického materializmu, dôsledne sa opierajúc o jej vymedzenie v diele klasikov marxizmu-leninizmu.

Jednotlivé formácie chápe ako stupne historického pokroku, ich striedanie ako revolučný proces. Zdôrazňuje v tejto súvislosti aj význam striedania jednotlivých fáz vo vnútri tej istej formácie, čo sa uskutočňuje bez sociálnych revolúcií. Dôležitá sa nám javí myšlienka o potrebe spájania časovej a priestorovej analýzy každej formácie a perspektívna je i snaha zamerať výskum na postupné striedanie formácií nielen z aspektu celosvetových dejín, ale aj vo vzťahu k dejinám jednotlivých národov.

Zvlášť podrobne sa Glezerman zaoberá špecifikami dvoch fáz komunistickej spoločensko-ekonomickej formácie, teda socializmus člení do troch etáp, a to 1. na obdobie prechodné, 2. obdobie budovania základov socializmu a vybudovania rozvinutého socializmu. Rozvinutý socializmus určuje zároveň tú etapu, v ktorej sa dovršuje prerastanie spoločnosti do fázy samotného komunizmu. Vychádzajúc z dosiahnutých úspechov v jeho budovaní v ZSSR, autor vyčleňuje aj jednotlivé charakteristické znaky etapy rozvinutého socializmu pre ekonomicú, politickú i kultúrno-duchovnú a ideologickú oblasť.

Metodologické problémy teórie spoločensko-ekonomických formácií analyzuje vo svojom príspevku E. M. Žukov. Vychádza z jednoty procesu vzniku a vývoja spoločensko-ekono-

mickej formácie, zo všeobecne platných zákonov vývoja historického procesu v každej krajine. Vyzdvihuje objektivitu vedeckého prístupu ku skúmaniu tejto kategórie v marxisticko-leninskej vede na rozdiel od schematizmu a dogmatizmu v chápaní spoločenského vývinového procesu, vlastných množstvu buržoázno-historických chápaní. Vo východiskových úvahách zdôrazňuje autor aj nerovnosť a asynchronnosť svetového historického procesu, teda nesúlad ekonomickej, sociálno-politickej a kultúrnej úrovne krajín a oblastí súčasne vstupujúcich do určitého štádia historického procesu, čo vedie ku vzniku rozdielov vo formácií. Realita dejinného vývoja tým neustále potvrdzuje platnosť tvrdenia klasikov, že nejestujú absolútne „čisté formácie“. (s. 48) Analýza príčin podmieňujúcich objavenie sa rôznych formácií tvorí podstatnú časť tejto kapitoly — spočiatku sa jej autor zameriava na antagonistické spoločensko-ekonomicke formácie a v závere rozoberá zvláštnosti súčasnej historickej epochy.

Mnoho podnetných myšlienok prináša časť nazvaná *Teória spoločensko-ekonomických formácií a svetové dejiny*, v ktorej J. I. Semenov rieši rad problémov historicko-materialistického a všeobecno-sociologického charakteru. Predovšetkým stanovuje významovú odlišnosť a súvislosť pojmov „spoločnosť“, „sociálny organizmus“ a „spoločensko-ekonomická formácia“, ukazuje na príkladoch z dejín filozofického myslenia, ako sa uvedené pojmy rozlične interpretovali a vyvodzuje logickú pojmovú špecifiku poslednej kategórie (formácie), založenú na odraze historickej skutočnosti. V tejto súvislosti nastoľuje problém doposiaľ v marxistickej teórii otvorený — existenciu samostatnej „ázijskej“ spoločensko-ekonomickej formácie. Hlboko tu rozoberá otázky vývoja orientálnych spoločností a striedania jednotlivých

formačných typov na území Ázie a Európy.

Metodologickú syntézu, spájajúcu hľadiská viacerých spoločenských vied, prezentuje príspevok M. A. Selezneva — *Pojem spoločensko-ekonomickej formácie v štruktúre filozofického a historického poznania*.

Autor sa tu zameriava na objasnenie logickej odlišnosti jednotlivých aspektov skúmaného pojmu — filozofického, ekonomického, historického, sociologického. Zaoberá sa aj významom a častokrát nesprávnym zamieňaním takých pojmov, ako je „stupeň rozvoja výrobných síl“, „úroveň rozvoja výrobných síl“, dvojakým použitím kategórií „spôsob výroby“ a „spoločensko-ekonomická formácia“ v historickom materializme, čo konkretizuje príkladmi z vývoja určitých formácií. Podobne skúma aj problém pojmového obsahu „štádia“ a „epochy“ vo vzťahu ku „spoločensko-ekonomickej formácii“. Polemizuje s názormi niektorých súčasníkov-marxistických filozofov, politických ekonómov a historikov, najmä v otázke používania pojmov filozofickej vedy o spoločnosti.

Záverom nastoľuje otázku odlišnosti formačnej a neformačnej štádiálnosti vo vývoji spoločnosti. Hlavné ťažisko pri jej riešení spočíva v marxistickej sociálno-filozofickej vede — v metodológii vedy o spoločnosti.

V ďalších kapitolách autori — V. I. Jefremenko a V. N. Nikiforov — rozpracúvajú opäť problematiku epoch striedania spoločensko-ekonomických formácií (5. kapitola) a nastoľujú niektoré problémy predkapitalistických formácií v dielach K. Marxa a F. Engelsa (6. kapitola).

Stretávame sa tu s celým radom konkrétno-historických, ako aj čisto metodologických otázok, ktoré vyplývajú z výsledkov diskusií radu marxistických vedcov zo socialistických krajín.

„Vzájomnú súvislosť medzi základňou a nadstavbou v predkapitalistických formáciách“ analyzuje v ďalšej časti Ju. V. Kačanovskij — sovietsky historik, ktorý tu zaujal stanovisko k mnohým problémom: zaoberá sa vplyvom mechanizmu základne na nadstavbu v triedne antagonistickej formáciách, Marxovým pohľadom na rozdielnosť medzi buržoáznymi a predburžoáznymi formáciami, ďalej osobnými vzťahmi „vykorisťovateľ“ — „vykorisťovaný“ a otázkami mimoekonomického donútenia, tiež vzťahmi základne a nadstavby v občinových štruktúrach predkapitalistických formácií, spätným pôsobením nadstavby na základňu — a to vo všetkých typoch spoločensko-ekonomickej formácií, vrátane socialistickej a komunistickej spoločnosti, súladom a nesúladom medzi nadstavbou a základňou a na záver uvádza niektoré problémy práce s dokumentačno-historickým materiálom pri riešení vzťahov základne a nadstavby v predkapitalistických spoločnostiach.

Vedúci autor kolektívu — Ch. N. Momdžian — v dvoch kapitolách analyzuje problém vzniku komunistickej spoločensko-ekonomickej formácie, chápaného ako internacionálny proces, analyticky-kriticky posudzuje rozličné súčasné buržoázne koncepcie spoločenského vývoja, najmä tie, ktoré odrážajú snahu vytvoriť „opozičný“ model voči marxistickej teórii spoločensko-ekonomickej formácie.

Ukazuje tu na nedostatky a obmedzenosť v prístupe revizionistických a oportunistických predstaviteľov (P. Lendvai, M. Djilas), ktorí propagujú buržoázno-nacionalistické idey a z tejto platformy kritizujú krajiny socialistického spoločenstva — predovšetkým však princíp socialistického internacionalizmu v jeho ekonomických, politických a ideologických prejavoch. Momdžian určuje podstatu vedecko-teoretického a ideologického boja na

tomto poli, ktorá spočíva práve v sporoch o marxisticko-leninské učenie o spoločensko-ekonomickej formácii. Odhaľuje tu aj pozadie idealistických a špiritualistických pozícií buržoázných historikov, sociológov a filozofov vo vzťahu k určeniu hybných pák spoločenského pohybu a jednotlivých spoločenských štruktúr (v diele A. Toynbeeho, P. Sorokina, v koncepciách industriálnej a postindustriálnej spoločnosti, u R. Arona, Z. Brzezińskiego, Rostowa). Súčasne však vystríha pred prenikaním nesprávnych ideí o spoločensko-ekonomickej formácii do prác niektorých marxistov (napr. R. Galisseaua). Nachádzame tu i analýzu triedno-ideologickej funkcie súčasného indeterminizmu, neopozitivismu a voluntarizmu, ktoré spolu so sociologickým agnosticizmom využívajú buržoázni ideológovia na kritiku marxistickej teórie spoločenského vývoja.

Autor neobchádza ani nebezpečenstvo súčasného pravicového oportunizmu (W. Eichlera, R. Garaudyho, E. Fischera), ako aj predstaviteľov revizionistickej „lavice“. Zamýšľa sa taktiež nad úlohou sociálnych pesimistických vízií o ďalšej perspektíve vývinu ľudstva v podobe futurologických koncepcií A. Tofflera, M. Mesa-roviča, E. Pestela, ktoré v podstate „...obrodzujú tendenčnú, reakčno-utopickú teóriu konvergenencie...“ (s. 252)

V poslednej — 10. kapitole — pod názvom *Buržoázno-revizionistická alternatíva marxistickej teórie o spoločensko-ekonomickej formácii* B. N. Bessonov nadväzuje na Momdžiana kritikou rozličných odporcov učenia o spoločensko-ekonomickej formácii, najmä ale v prácach „marxológov“ a „neomarxistov“ typu A. Künzliho, P. Demetza, H. Marcuseho, G. Petroviča a ďalších. Konfrontuje tu skutočný myšlienkový význam Marxovho diela s názormi jeho dnešných falzifikátorov, a to na teoreticko-metodologic-

kej, ako aj ideologickej roviny. Ukazuje pravé ciele týchto rôznorodých prístupov — snahu zbaviť historický proces materiálno-výrobnej, sociálno-triednej určenosti a ignorovať revolučnú prax robotníckej triedy. Túto zamieňajú „...abstraktnou tvorbou abstraktných jednotlivcov vo fichtovskom, subjektívno-idealistickom duchu“. (s. 268)

Podobným smerom sa uberá aj autora kritika buržoázneho filozofického a sociologického myslenia v podaní predstaviteľov „frankfurtskej školy“, zástancov teórie „konvergenencie kapitalizmu a socializmu“ a im podobných. V závere ukazuje na závislosť pravicových oportunistov a revizionistov od vplyvu buržoáznej ideológie, čo sa prejavuje konkrétne v ich pôsobení na medzinárodné komunistické a robotnícke hnutie (napr. prostredníctvom ideológie „eurokomunizmu“).

Domnievame sa, že prínos uvedenej publikácie je mnohostranný. Na základe najnovších výskumov na poli filozofickej, historickej, sociologickej vedy autori analyzujú problémy jednoty a mnohotvárnosti dejín, zákonitostí vývoja spoločensko-ekonomickej formácií z nových pohľadov. Jednotlivé otázky rešia problémovo, a hoci nevyčerpávajú vždy celú šírku problematiky, ich myšlienky tvoria inšpiračný zdroj pre ďalšie, hlbšie skúmanie toho-ktorého javu či procesu. Hodnotné na uvedených prístupoch je i to, že určitým spôsobom v sebe syntetizujú jednotlivé spoločenskovedné aspekty bádania, čím prekračujú hranice jednej vednej disciplíny a zväčšujú tak teoretický dosah riešeného problému na iné príbuzné spoločenské vedy. Preto možno doporučiť túto prácu do pozornosti výskumníkov, pedagógov i politicko-výchovných pracovníkov na rôznych úsekoch spoločensko-vednej teórie a praxe.

E. Laijerová